

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 4, Sayı 2 (Haziran 2007)

Mak. #23, ss. 104-115

Telif Hakkı Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Adige (Çerkes) Dilinde Bulgar Türkçesi Alıntı Sözcükler Üzerine

Ufuk Tavkul

ÖZET

Yaklaşık 2500 yıl öncesinden Proto-Türk ve Türk kavimlerinin Kafkasya'da hâkimiyet kurdukları, buradaki halkları etnik ve kültürel açıdan etkiledikleri bilinmektedir. Bu dönemlerde eski Türk dilinin Kafkas halklarının dilleri üzerinde de etkili olduğu ve Türk dilinden bu dillere pek çok kültür kelimesinin yerleştiği anlaşılmaktadır. Adige (Çerkes) dilinde eski Türkçe kökenli olması sebebiyle önemli gördüğümüz ve üzerinde durmak istediğimiz birkaç kelimenin Bulgar Türkçesi karakteri taşıdığı dikkati çekmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Bulgar Türkçesi, Kafkas dilleri, Adige (Çerkes) dili.

ABSTRACT

As it might be known, Proto-Turkish and Turkish tribes have established sovereignty in the Caucasus and they have influenced the ethnic and cultural structure of the Caucasian peoples since 2500 years ago. In this era the Old Turkish language has been effective on the languages of the Caucasian peoples and a great amount of loan words have been borrowed from Turkish. It is understood that some words which we have studied in this paper have been borrowed from Old Bulgar Turkish to Adige (Circassian) language.

KEY WORDS

Bulgar Turkish, Caucasian Languages, Adige (Circassian) Language.

Günümüzde Batı Kafkaslarda, Rusya Federasyonu'na bağlı Adigey, Karaçayev-Çerkesya ve Kabardino-Balkarya adlarını taşıyan üç özerk cumhuriyetin sınırları dahilinde yaşamakta olan ve kendi dillerinde kendilerini 'Adige' adıyla tanımlayan

Kafkas halkı, Türkçe ve Rusçada 'Çerkes', İngilizcede ise 'Circassian' adıyla tanınmaktadır ([Resim 1](#)).

Adigeler (Çerkesler) ya adıkları bölgeye 'Adigey' adını verirler. Yunanlıların ve daha önceleri yonyalıların Kafkasya kıyılarında koloniler kurdukları M.Ö. 6. yüzyılda Adigey'de çok sayıda yerli kabileler ve küçük etnik gruplar bulunuyordu. Bunlardan Azak Denizi kıyısında bulunanlar kendilerine 'Mutveher' (Myutvekher) adını veriyorlardı. Bunların Yunanlıların Meot adını verdikleri halk oldukları sanılmaktadır. Meotlar Karadeniz kıyısında oturan Sind, Kerket, Toret, Pses, Dane, Haniöh, Zih, Abasg gibi halklara 'Dehher' ya da 'Adehher' adını veriyorlardı. Bu kelime "öbür denizliler" anlamına geliyordu. Adige adının isminden ortaya çıkmı olabilece i ileri sürülmektedir (A emez 1973: 37).

M.Ö. II-I. yüzyıllarda skitlerin ardından gelen Sarmatlar Adigey topraklarının ço unlu unu ellerine geçirdiler ve Kafkas sırada ları yamaçlarına dayandılar (A emez 1973: 42). M.S. III-IV. yüzyıllarda Hunlar eski Adige kavimleri olan Sind-Meotların bir kısmını yok ettiler, kalanını da önlerine katıp da lara sürdüler. Bu durumu belgeleyen IV-VI. yüzyıllara ait yerle me izleri arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmı tır.

Orta ça a ait belgelerde Adigelerden Zih ve Kasog adları ile bahsedilmektedir. VIII. yüzyıl sonu ile IX. yüzyıl ba larına ait Bizans yazarı Epiflanni'nin yazılarında Kasog ve Zih adları ayrı olarak zikredilmektedir. Bizans imparatoru Konstantin Porphyrogenetos da X. yüzyılda Kasog ve Zihleri ayrı olarak belirtir. Fakat X. yüzyıl Arap yazarı Mesud'dan itibaren bunların hepsine birden Kasog adının verildi i görülmektedir. Mesud öyle yazar:

"Alanlara kom u olarak (Kafkas) da ları ile Karadeniz arasında Kasog adlı kavim ya amaktadır. Alanlar onlardan çok daha güçlüdürler."

Tmutarakan prensli i döneminde (X-XII. yüzyıllar) eski Ukrayna yazarları da Adigelere Kasog adını verirlerdi (A emez 1973: 44).

X. yüzyıla ait Rus belgelerinde Batı Kafkasya'da ya ayan Kasog adlı tek bir kavmin varlı ından bahsedilir. Batı Kafkasya'da müstakil dil konu an ayrı kabilelerin ortaya çıkı ı X. yüzyıla rastlar.

Adige dilinin Sümer, Elam ve Hatti gibi eski ölü dillerle akraba oldu u ileri sürülmü se de, dilbilim açısından bu henüz ispatlanamamı tır. Günümüzde yapılan sınıflandırmaya göre Adige dili, kendisine kom u ya ayan Abhaz diliyle birlikte Kafkas dilleri grubunun Abhaz-Adige grubunu meydana getirmektedir.

Batı Kafkaslar'da konu ulan Adige dili Karaçay-Malkar ve Nogay gibi Türk dilleri, Osetçe, Rusça ve Abhazca ile kom udur. Dolayısıyla Adige dili üzerinde bu dillerin bir dereceye kadar etkisinden söz etmek de mümkündür.

Adige dili co rafi açıdan iki ana gruba ve kendi içindeki farklı lehçelere ayrılır.

Bunlar:

1. Batı Adige Lehçeleri: Natuhay, Apsı, Abzeh, Hatkoy, Bjeđu, Temirgoy (Çemguy), Mamhı, Yecerikoy ve Meho.

2. Doğu Adige Lehçeleri: Asıl Kabardin, Mozdok-Kabardin, Kuban-Kabardin ve Besleney (Yıldız 1976: 52).

Batı Adige lehçeleri Adigey Cumhuriyeti'nde konuşulurken, Doğu Adige lehçeleri Karaçayev-Çerkesya ve Kabardino-Balkarya Cumhuriyetlerinde konuşulmaktadır (Resim 2). Günümüzde Kafkasya'da Adige dilinde konuşulanların sayısı 700 bin kişi civarındadır. Adige lehçeleri için Kiril harflerinden oluşan üç ayrı alfabe kullanılmaktadır.

Batı Kafkasya'da uzun bir geçmişi, zengin bir kelime hazinesine ve köklü bir kültüre dayanan, anlatım gücü yönünden zengin bir dil olan Adige dilinde eski Türkçe bazı kelimelere rastlanması ilginçtir. Çünkü yaklaşık 2500 yıl öncesinden Proto-Türk ve Türk kavimlerinin Kafkasya'da hâkimiyet kurdukları, buradaki halkları etnik ve kültürel açıdan etkiledikleri bilinmektedir. Bu dönemlerde eski Türk dilinin Kafkas halklarının dilleri üzerinde de etkili olduğu ve Türk dilinden bu dillere pek çok kültür kelimesinin yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Tavkul 2002).

Adige dilinde eski Türkçe kökenli olması sebebiyle önemli gördüğümüz ve üzerinde durmak istediğimiz birkaç kelimenin Bulgar Türkçesi karakteri tabii ki dikkati çekmektedir. Adige dilindeki Türkçe kelimelerin M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. VI. yüzyıl arasında Kafkasya'da hâkimiyet kuran Hunların bir kabilesi olan Kuban Bulgarları ile M.S. XII-XIV. yüzyıllarda bu bölgede etkili olan Kıpçaklar'dan kaldığı anlaşılmaktadır (Resim 3). Eski Türk kavmi de günümüzde Kafkasya'da Adigelere

Bizans kaynakları Bulgar Türklerinin VII. yüzyıla kadar Kuzey Azak bozkırlarında göçebe hayatı ya adıklarını ve Hanları Kubrat'ın ölümüyle da ıldıklarını yazmaktadır. Kubrat'ın büyük o lu Azak'ta kalmı , adındaki ikinci o lu Don Irma rının kar ısına yerle mi tir. Üçüncü karde ise, Tuna boylarına göç etmi tir. Azak Denizi'nin kuzey kıyılarında yerle en Batbay'ın kabilesi Bizans ve Rus kaynaklarında Kara Bulgarlar adıyla geçmektedir.

Don bölgesinde Novoçerkassk'da bulunan Bulgar Türklerine ait kazanlar ile A a ı Dinyester ve Tuna boylarında ele geçirilen kazan parçaları aynı kültürel özellikleri göstermekteydi. Bu arkeolojik eserlerin da ılımı Bulgar Türklerinin Azak'tan Tuna'ya do ru olan göç yollarını gösteriyordu. Aynı kaplara Kuzey Osetya'da yapılan ara tırmalarda da rastlanması üzerine, A. Miller Azak bölgesindeki Kara Bulgarların bir bölümünün Kafkasya'ya gelip yerle ti ini ve bunların günümüzdeki torunlarının Karaçay-Malkarlılar oldu u tezini ileri sürdü (Miller 1985:42).

Urallardan göç ederek Kuban bölgesine gelen Macarlar uzun yıllar Kafkasya'da Bulgar Türklerine kom u ya adılar. Bu ortak ya am sırasında kültür yönünden daha ileri olan Bulgar Türklerinden Macarca'ya pek çok kelime girdi. Macar Türkolog Zoltan Gombocz, Macarların Kafkasya'da Kuban bölgesinde ya adıkları dönemde Bulgar Türkçesinden Macarca'ya geçen 300 kadar kelimeyi tespit etmi tir (Gombocz 1912). Macarların IV. yüzyılda Bulgar Türklerinden aldıkları kelimelerin ço u son derece geli mi olan hayvan ıslahatına, ziraat kültürüne, sosyal ve idarî te kilata dairdir. Bulgar Türklerinin kültürünün çe itli zaman ve mekanda kom u milletlere büyük tesirler yaptı ı bundan da anla ılmaktadır (Feher 1943:290). Bu kelimelerden birço u günümüzde Karaçay-Malkar dilinde ya adı ı gibi, bazıları Adige ve Oset dillerine de girmi tir (Tavkul 1993:22).

Kafkasya'da konu ulan Kuban Bulgar Türkçesinin fonetik özelliklerinin Tuna ve Volga Bulgar Türkçeleri ile benzerlik gösterece i üphesizdir. V.-X. yüzyıllar arasından kalan Tuna Bulgarlarına ait dil kalıntılarından ve XIII.-XIV. yüzyıllardan kalan Volga Bulgarlarına ait Arap harfli mezar kitabelerinden, Bulgar Türkçesinin Ana Türkçe (Pre-Turkic) dönemindeki r ve l seslerini koruyan bir Türk dili oldu u anla ılmaktadır.

Volga Bulgar kitabelerinde kar ımıza çıkan bazı kelimeler, bu dilde Eski Türkçe'deki / sesi yerine / sesinin, /ş sesi yerine / sesinin korundu unu belgelemektedir. Sözelimi:

طخور “dokuz”

هیر “kız”

بيالم “be inci” (Tekin 1988: 27)

Kuban Bulgarlarından Macarcaya VIII. yüzyıldan önce geçti i tespit edilmi olan

kelimelerden, Kuban Bulgar Türkçesinin de bir ve dili oldu u görülmektedir (Tekin 1987: 11).

Eski Türkçe'de söz ba ında bulunan y- sesinin Volga Bulgar Türkçesinde c- sesine dönü tü ü bilinmektedir. Örne in:

جيرم “yirmi”
جيت “yedi” (Tekin 1987: 28)

Tuna Bulgar Türkçesi dil malzemesine ait Bulgar Hanları listesinde yer alan ay adları arasında, yedinci ayın adı kiril harfleriyle ЧИТЕМБ “yedinci” biçiminde görülmektedir. Aynı listenin Grek harfli orijinal metninde, önsesdeki “Ç” harfi Grekçe'de “C” sesini veren “TZ” harfleriyle yazılmıştır. Bu da bize, Tuna Bulgar Türkçesinde de Eski Türkçe'deki y- sesinin c- sesine de i mi oldu unu belgelemektedir (Tekin 1987: 22).

Söz ba ındaki c- sesinin durumu açısından, Kafkasya'da konu ulan Kuban Bulgar Türkçesinin üç diyalekte ayrıldı ı anlaşılmaktadır. Bunlar d-, c- ve dz-diyalektleridir (Bayçorov 1989: 264).

Kuban Bulgar Türkçesinin d- diyalektine ait yazıtlarda Eski Türkçedeki bazı kelimeler u biçimde yer almaktadır:

ğ “cenaze töreni, yas” > ğ
“yer, mevki” >
ı “yıl” >

Tuna Bulgar Türkçesine ait On ki Hayvanlı Takvim sisteminde “Yılan” yılının kar ılı ı “Dilom” biçiminde tespit edilmiştir. Bu kelime önsesinde yer alan d- sesi büyük bir ihtimalle /c/ ünsüzüne çok yakın ön damaksilla mı bir /d/ ünsüzünü temsil etmektedir (Tekin 1987: 14). Buradan hareketle, Kuban ve Tuna Bulgar Türkçelerinde Eski Türkçedeki y- ön sesinin yerine d- sesinin kullanıldı ı bir diyalektin varlı ı anlaşılmaktadır. ı (Ural) Irma ı'nın adının eski Bizans kaynaklarında Δάιχ “Daylıh” biçiminde yer alması Bulgar Türkçesinde d- ön sesinin varlı ını ispatlayan bir ba ka linguistik delildir (Tekin 1987: 14).

Kuban Bulgarlarının torunları sayılan Karaçay-Malkarlıların konu tukları dilin “Çerek” diyalektinde de ön ses olarak /d/ sesinin korundu u bazı kelimeler tespit edilmiştir. Bunlardan biri, Eski Türkçedeki “yıldız” kelimesi bu diyalekte biçimindedir (Bayçorov 1989: 265).

Kuban Bulgar Türkçesinin c- diyalektine ait yazıtlarda u kelimelere rastlanır:

“cenaze töreni” < Eski Türkçe ğ
“yıl” < Eski Türkçe ı
“yer” < Eski Türkçe

Yukarıda verilen örneklerden Kafkasya’da konuşulan Kuban Bulgar Türkçesinde Eski Türkçe söz bağındaki -sesinin - ve -seslerine dönüşü, Eski Türkçedeki sesinin yerine /sesinin, /ş sesi yerine /sesinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tarihteki Kuban Bulgar Türklerinin hâkimiyeti altında kalan topraklarda yaygın olan Adige (Çerkes) halkının dilinde tespit ettiğimiz bazı kelimeler Bulgar Türkçesinin karakteristik özelliklerini yansıtmakta ve bir dönem Kafkasya’da yaygın Adigelerin (Çerkeslerin) ataları ile kültürel etkileşim içinde olduklarını belgelemektedir.

Adige (Çerkes) dilinde Kuban Bulgar Türklerine ait olarak tespit ettiğimiz dört kelime şunlardır:

- () ~ ş () “yamçı, yağmurluk” (Studenetskaya 1989: 263; Çelikkıran 1991: 149)
- ğ () “yağ” (Gyaurgiyev-Sukunov 1991: 138; Çelikkıran 1991: 148)
- ı () “kamı kaval” (Çelikkıran 1991: 87)
- () “örümcek” (Çelikkıran 1991: 115; Gyaurgiyev-Sukunov 1991: 206)

Bu kelimeleri fonetik açıdan tahlil ederek şu şekilde inceleyebiliriz:

1- *çaku* (çlaklyə) ~ *aku* (шlaklyə) “yamçı, yağmurluk”

Kafkas erkek kıyafetinin önemli parçalarından biri olan yamçı, yumu ak keçeden yapılan ve sahibini yağmurdan ve soğuktan koruyan bir tür pelerindir. Kafkasya’da Türk dillerinde konuşan halkların dillerinde yamçı kelimesi de benzer telaffuzlarla aynı kökene dayanır:

ı ~ ı ı “Karaçay-Malkar”, ı “Kumuk”, ı şı “Nogay” (Otarov 1978: 19).

Üç Türk dilinde de yamçı kelimesinin kökü - ~ - “örtmek” fiiline getirilen dönüş lülük eki -n sesi ile türetilmiş - ~ - “örtünmek” fiiline dayanmaktadır. Bu kelimelerin Adige (Çerkes) dilinde yamçı anlamına gelen *çaku* () ~ *şaku* () kelimeleri ile benzerlik göstermediği açıktır. Öyle ise Adige (Çerkes) dilindeki bu kelimelerin Türkçe kökenli olduğunu ve Bulgar Türkçesinin fonetik özelliklerini gösterdiğini açıklamak için elimizde ne gibi deliller mevcuttur?

Kağarlı Mahmud’un Dîvânü Lûgati’t -Türk adlı sözlüğünde “yağmurluk” anlamına gelen ğ ve kelimesi bulunmaktadır (Atalay 1998). Bu kelimelerin ğ- “yağmak” fiiline getirilen ve Türkçede yağ ismi türetmekte kullanılan - fiilden isim yapma ekiyle oluşturulduğunu görülmektedir.

Ancak, Moğolca’da bulunan kelimesi birçok Türkoloğun aklını karıştırmı ve d- > y- ses değişiminin tarihî yönü dolayısıyla Türkçedeki kelimesinin

Mo olca bir alıntı olabileceğini düşünmelerine yol açmıştır (Poppe 1965: 153).

Altay Dilleri Teorisi'ne karşı çıkan ve onu tümüyle reddeden Alman Türkolog G. Doerfer, Türkçe ve Mo olcadaki ortak unsurların tamamının bir dilden diğer dile aktarılması ödünçlemeler olduğunu ileri sürmektedir. Doerfer bu ödünçleme sırasında, ödünç alan dilin Mo olca, ödünç veren dilin ise Türkçe olduğunu görülmektedir.

Doerfer bu görüşünden hareketle, Mo olca sözünün Proto-Türkçe *sözünden ödünçlendiğini, bu sözün Eski Türkçede *biçiminde yazıldığı ileri sürmektedir. Altay Dilleri Teorisi'ni savunan N. Poppe ise, söz başındaki d- sesinin daha eski ve aslı bir ses olduğunu, dolayısıyla Mo olca sözünün Türkçe sözünden gelebileceğini belirterek bu soruları sormaktadır:

1) Neden * Ana Türkçe bir biçim olamaz? Ana Türkçe biçim neden * olmalıdır? Hangi Türk dili (eski veya modern) söz başında *d sesini tertip etmemize imkân tanımaktadır?

2) Mo olca niçin Türkçeden bir alıntı olmalıdır? Eğer Ana Türkçedeki biçimi * idi ise, Mo olca söz başındaki y- sesini nasıl d- sesine çevirebilmişlerdir? y- sesinin d- sesi ile yer değiştirdiği ispatlanmıştır mıdır?

3) Doerfer Türkçenin * kelimesini Mo olcadan ödünç alamayacağını nasıl ispatlayacaktır? Eğer kelimenin Mo olca biçimi Türkçe biçiminden daha eski ise, niçin Mo olca onu Türkçeden ödünç almı olmasın? Tam tersi neden olmasın?

4) Türkçe ve Mo olca kelimelerinin ortak bir kaynaktan geli mi olmaları neden mümkün görülmesin? Böyle bir gelişme niçin mümkün olmasın: Ana Türkçe * < * > Ana Mo olca * ? Eğer bu mümkünse, * kelimesi niçin Ana Türkçe olarak kabul edilsin? Neden Ortak veya Ana Altayca olmasın? (Poppe 1965: 153)

Böylece Poppe, Türkçe ve Mo olca sözlerinin ortak bir Ana Altayca diline ait eski bir kelime olabileceğini düşünmektedir.

Mo olca sözünün Macaristan'da yazılan Kuman dilindeki izlerini süren Macar Türkolog I. Mandoky-Kongur, bu sözün Büyük Macar Ovası'nın Kuman bölgelerinde, yani özellikle Büyük Kumanistan ve küçük Kumanistan ile bunlara komşu Hajdúság, Bihar-Békés ve Csongrád eyaletlerinin Kuman bölgelerine yakın yerlerinde yazıldığını ifade etmektedir (Mandoky-Kongur 1979: 222). Mandoky-Kongur'a göre Macaristan'daki Kumanların dilinde yazılan bu söz Mo olca'dan bir alıntıdır.

XIII. yüzyıl edebî Mo olcasına ait * sözü günümüz Mo olca diyalektlerinden Oyrat, Kalmuk, Halha ağızlarında * biçiminde yazılmaktadır. Buryatça'da ise * biçimindedir. Mançu-Tunguz dillerine de geçen bu kelime Mançuca ve Nanayca'da *, Tunguzca'da * biçiminde bulunmaktadır.

Tarihi Türk lehçelerinden Ça atayca'ya da biçiminde giren bu Mo olca kelime, ça da Türk lehçelerinden Kazakça'da , Kırgızca'da ı biçiminde bulunmaktadır.

Rusça () “kürk, gocuk” kelimesinin kayna ı da Mo olca sözüdür.

Mándoky-Kongur, N. Poppe gibi sözünün çok eski bir ortak Asya sözü olabilece ini ve Türklerle Mo ollar arasında mü terek kullanıldı ını dü ünmektedir (Mándoky-Kongur 1979: 224). Bu durumda, Mo olların tesiri altındaki bölgelerde sözü yayılırken, Türklerin tesiri altındaki bölgelerde sözünün yayılımı oldu u söylenebilir. Nitekim Türkçe kelimesi Orta Asya'da ya ayan Türk boylarından Baraba Tatarlarında ı, Altaylarda ı, Tuvalarda ı biçimindedir.

Türkologların gözden kaçırdıkları bir husus vardır. Mo olca sözünün anlamı “gocuk, koyun postundan yapılmı kürk” iken, Türkçe sözünün anlamı “ya murluk”tur. Gocuk veya kürk insanı so uktan koruyabilir fakat ya murluk korumak için ancak keçeden yapılmı bir pelerine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Mo olca ve Türkçe kelimelerinin içerdi i anlamlar ve fonksiyonları farklıdır.

Bu bilgilerin ışığında, Adige (Çerkes) dilinde yamçı-ya murluk anlamına gelen *çaku* () ~ *şaku* () kelimelerinin Eski Türkçe kelimesinden geldi i anlaşılmaktadır. XI-XIV. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya'da konu ulan Kıpçak Türkçesinin en büyük sözlü ü olan Codex Cumanicus'ta sözüne rastlanmaması, Adige (Çerkes) dilindeki ş kelimelerinin ödünçlendi i tarihi daha eskilere götürmemizi gerektirmektedir. Bu kelimelerin fonetik yapısından elde etti imiz sonuç bizi Bulgar Türkçesi dönemine ta ımlamaktadır.

Adige (Çerkes) dilinde “yamçı-ya murluk” anlamına gelen kelimelerin ç- ve ş- sesleriyle ba ladı ı dikkati çekmektedir. Bu durum Adige (Çerkes) dilinin fonetik yapısından kaynaklanmaktadır. Batı Adige lehçelerinde yer alan ç- sesi, Do u Adige lehçelerinde ş- sesine dönüşür. “ ” kelimesinde, söz ba ındaki ç- sesinin c- sesinden kaynaklandı ı, dolayısıyla ödünçlenen bu kelimenin aslı biçiminin olması gerekti i anlaşılmaktadır. Bulgar Türkçesinin önemli fonetik özelliklerinden birinin y->c- ses de i mesi oldu u bilindi ine göre, Adige (Çerkes) dilinde “yamçı-ya murluk” anlamına gelen sözünün Bulgar Türkçesi sözünden alıntılandı ı ve Do u Adige lehçelerinde de ş biçimine girdi i anlaşılmaktadır.

2. *da* (дагъэ) “yağ”

Adige (Çerkes) dilinde Bulgar Türkçesinin fonetik özelliklerini taşıyan bir ba ka Türkçe kökenli kelime “ya ” anlamına gelen ğ () sözüdür.

Eski Türkçede “ya ” anlamına gelen ğ kelimesinin içindeki -ğ ses grubu Kıpçak lehçelerinde - biçimine dönüşümü tür. Adige (Çerkes) diline kom u

Kafkasya'daki Türk lehçelerinde bu kelime (Karaçay-Malkar) ve (Kumuk, Nogay) biçimlerini almıştır.

Adige (Çerkes) dilinde “ya” anlamına gelen *ğ* sözünde - *ğ* ses grubunun korunmuş olması, bu ödünç kelimenin de Kıpçaklardan daha eski bir döneme ait bir Türk dilinden bu dile geçtiğini göstermektedir. Kelimede ön ses olarak bulunan *d*-sesinin varlığı, Adige (Çerkes) dilindeki *ğ* () sözünün kaynağının da Bulgar Türkçesi olduğunu belgelemektedir. Kafkasya'da konuşulan Kuban Bulgar Türkçesinde ve Tuna Bulgar Türkçesinde, Eski Türkçeye göre söz başında *y*-sesi yerine *d*-sesinin bulunabileceği linguistik deliller vasıtasıyla bilinmektedir. Dolayısıyla, Adige (Çerkes) dilinde “ya” anlamına gelen *ğ* () sözü Kuban Bulgar Türkçesinden alınmış bir kültür kelimesidir.

3. *kamil* (къамыл) “kamyş kaval”

Bulgar Türkçesinde Eski Türkçedeki / / sesinin / / sesi ile karışıldığı fonetik açıdan ispatlanmış bir ses denkliği vardır. Bunun en yaygın örnekleri çağdaş Türk lehçelerinden Çuvaşça da görülmektedir. Sözelimi:

Çuv. *ĩ* ~ Eski Türk. *ş* “kapı” (Paasonen 1950: 3)

Çuv. *ĩ* ~ Eski Türk. *ış* (Paasonen 1950: 38)

Karaçay-Malkar Türkçesinde de Kuban Bulgar Türkleri döneminden kalan ve / / sesini koruyan kelimeler bulunmaktadır. Bunlardan biri “kamyk” ve “tahta kürek” anlamlarına gelen *ı* kelimesidir (Tavkul 2000: 237).

Adige (Çerkes) dilinde “kamı kaval” anlamına gelen *ı* () sözünün Bulgar Türkçesinde “kamı” anlamına gelen *ı* sözünden alıntılandığı açıktır.

4. *bec* (бедж) “örümcek”

Adige (Çerkes) dilinde “örümcek” anlamına gelen *ı* () kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu ileri sürmek, bu dilin kendi içindeki bir takım fonetik kuralları ve ses değişimlerini göz önünde bulundurmadan mümkün değildir. Adige (Çerkes) diline özellikle Kıpçak Türkçesinin bir lehçesi olan Karaçay-Malkar Türkçesinden geçtiği bilinen bazı kelimelerde yer alan -g ve -ng seslerinin -c sesine dönüşümü bilinen bir fonetik hadisedir. Sözelimi:

Adig. *ı* *ı* “pişirilmiş mayalı hamur” < Krç.Mlk. (Habiçev 1980: 51)

Adig. *ıı* “ünlü, mehur” < Krç.Mlk. (Habiçev 1980: 98)

Adig. *ı* “deniz” < Krç. Mlk. (Gyaurgıyev-Sukunov 1991: 146)

Dîvânü Lûgati't-Türk'te tespit ettiğimiz “örümcek” anlamına gelen *ı* kelimesinin Adige (Çerkes) dilinde aynı anlamına gelen *ı* () kelimesinin kaynağı

oldu

kültürün ortaya çıkmasında ve ekillenmesinde eski Kafkas kavimlerinin yanı sıra kuzeyden gelen eski Türk kavimlerinin de önemli oranda paylarının bulunduğunu ispatlamaktadır.

Adige (Çerkes) dilinin derinlemesine incelenmesiyle eski Türkçe dönemine ait daha pek çok arkaik Türkçe kelimenin ortaya çıkarılması mümkün olabilecektir. Çerkesleri kültürel yönden etkileyen Hun, Bulgar, Avar, Peçenek, Hazar, Kıpçak gibi pek çok eski Türk kavminin dillerine ait izler bugün Adige (Çerkes) dilinde yaşıyor olabilir.

Kaynaklar

- A EMEZ H. (1973) Adıgey (Çerkesya)'in Kısa Tarihi. (İstanbul), X (39-42): 36-89.
- ATALAY Besim (1998) - İ , 4 Cilt .-Ankara: TDK Yayınları.
- AVCIO LU Do an (1982) .- İstanbul: Tekin Yayınevi.
- BAYÇOROV S.Ya. (1989) .-Stavropol.
- ÇEL KKIRAN Mehmet Yasin (1991) - t - t ş t .-Maykop.
- FEHER Geza (1943) Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akıba Olan Milletlerin Kültürü Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri. : İstanbul, 20-25 Eylül 1937: 290-320.- İstanbul: Kenan Matbaası.
- FEHER Geza (1984) -Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları
- GOMBOCZ Zoltan (1912) - .-Mso,Fu.
- GROUSSET Rene (1980) t İ ğ .- İstanbul: Ötüken Ne riyat
- GYAURG YEV H.Z.-H.H. Sukunov (1991) Ş t - .-Nalçik: Nart.
- HAB ÇEV M.A. (1980) t .- Çerkesk.
- KURAT Akdes Nimet (1972) - t .-Ankara: Dil Ve Tarih-Co rafia Fakültesi Yayınları.
- KUUN G. (Ed.) (1981) .-Budapest.
- MANDOKY-KONGUR I. (1979) Macaristan'daki Kuman Dilinin Mo olca Unsurları. t .-Ankara, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü: 221-229.
- MILLER M. (1985) Balkar Türkleri. (İstanbul), (8): 38-44.
- OTAROV .M. (1978) - t .-Nalçik: Elbrus.
- PAASONEN H. (1950) ş ğ .- İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- POPPE Nicholas(1965) .-Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- STUDENETSKAYA Ye. N. (1989) - .-Moskva: Nauka.
- TAVKUL Ufuk (1993) ğ t t - .- İstanbul: Ötüken Ne riyat.
- TAVKUL Ufuk (2002) The Socio-Linguistic Aspect Of Cultural Interaction Among The Peoples Of The Caucasus. , 55 (4), 353-377.
- TEK N Talat (1987) t .-Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEK N Talat (1988) t.-Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIZ Cevdet. (1977) Adige Dili Ve Edebiyatı. § : 39-94.- stanbul:
Kafkas Kültür Derne i Yayınları.

Resimler

[Resim 1. 19. yüzyılda bir Adige](#)

[Resim 2. Kafkasya'da Adige Dilinin Konuşulduğu Bölgeler](#)

[Resim 3. Karaçay'da Kuban Bulgarlarına Ait Bir Yazıt](#)

[Resim 4. Kafkasyalı](#)

Ufuk Tavkul

Doç.Dr, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. Kafkas araştırmaları.

Adres: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 06100 Sıhhiye – Ankara.

E-posta: utavkul@humanity.ankara.edu.tr

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 21 Aralık 2006

Yayına kabul edildiği tarih: 7 Mart 2007

E-yayın tarihi: 29 Haziran 2007

Çıktı sayfa sayısı: 12

Kaynak sayısı: 24